

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 2

Aralık /December 2020

Cemil Hakyemez. İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Cemil Hakyemez. *The Shia of Imamiyya and Its Basic Concepts*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Değerlendiren /Reviewed by

Hasan Hüseyin Aldemir

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

MA Student, Hitit University, Institute of Graduate Education

hsnaldemir7@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-4065-4888>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 20.12.2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22.12.2020

Yayın Tarihi /Date Published: 31.12.2020

Atıf/Citation: Aldemir, Hasan Hüseyin. "Cemil Hakyemez. *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.", *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (Aralık 2020): 281-287.

İntihal: Bu makale, *Turnitin* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *Turnitin*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> **mailto:** turkishshietestudies@gmail.com

Öz

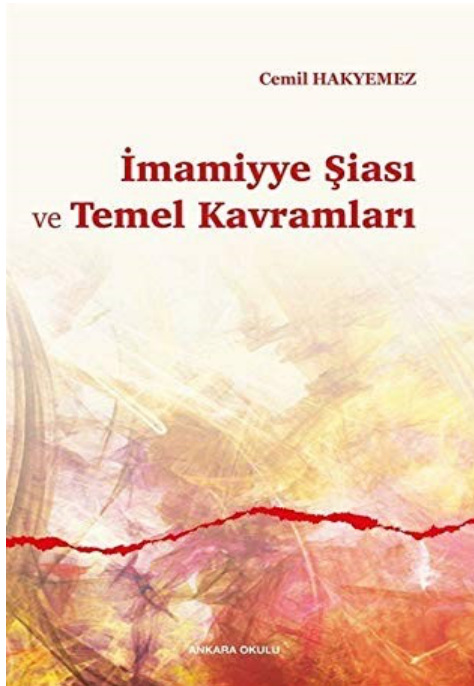
Şîa'nın günümüze kadar varlığını sürdüren en büyük ve en önemli kollarından biri İmâmiyye'dir. İmâmiyye Şîası, imamların sayısını on iki ile sınırlandırarak diğer Şîî gruplardan ayrılmıştır. Bu ayrılmayla birlikte İmâmiyye Şîası, bazı kavramları inanç esası haline getirerek kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. Konuyla alakalı çeşitli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Cemil Hakyemez, İmâmiyye Şîası'nın bu temel kavramlarını açıklamak amacıyla *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları* başlıklı bir eser kaleme almıştır. Eser, imâmet anlayışı etrafında şekillenen temel kavramların fikrîsel arka planını, tarihsel süreç içerisinde başlıklar halinde incelemektedir. Bu doğrultuda çalışmamız, Hakyemez'in ilgili eseri üzerine bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmâmiyye, İmâmet, Takiyye, Gaybet, Mehdi, Bedâ.

Abstract

One of the biggest and most important branches of Shî'a which has continued its existence until today is Imâmiyya. Imâmiyya Shî'a has been separated from other Shî'ite groups by limiting the number of Imâms to twelve. With this separation, Imâmiyya Shî'a has gained a corporate identity by making some concepts the basis of faith. Prof. Dr. Cemil Hakyemez, who has various studies on this subject, has written a work entitled *Imâmiyya Shî'a and Basic Concepts* in order to explain the basic concepts of Imâmiyya Shî'a. The work examines the ideological background of the basic concepts formed around the understanding of the Imâmate under titles in the historical process. Accordingly, our study is a review of the relevant work of Hakyemez.

Key Words: Imâmiyya, Imâmate, Taqiyya, Occultation, Mahdî, Badâ'

Şîîlik; Hz. Ali'nin (ö. 40/661) vasî olduğu iddiasında bulunan, nas ve tâyinle imâmet anlayışını benimseyen, özellikle dönemin iktidarına muhalif mevâlî kesimden taraftar bulan, protest ve tepkisel söylemler geliştiren siyasî ve itikadî düşünce biçimidir. Bu düşünce biçimi zamanla kurumsal kimlik kazanarak mezhep haline gelmiştir.

Şîîliğin teşekkül sürecinde öne çıkan en önemli unsur karizmatik imam anlayışıdır. Bu anlayışa göre imam, ilâhî iradenin temsilcisi konumundadır. Bu düşünce, eski kültürel motiflerle süslenerek imâmet fikri etrafında yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kavramlar, Şîîliğin günümüzdeki en önemli

temsilcisi olan İmâmiyye ile birlikte kurumsal bir yapıya kavuşarak inanç esasları haline gelmiştir.

Türkiye'de Şîlik üzerine yapılan ilk akademik çalışmalara 20. asrın son çeyreğinde rastlanmaktadır. 21. asırla birlikte ise bu alanda kapsamlı ve nitelikli çok sayıda çalışma ortaya konmuştur. Bu çerçevede Şîliğin doğuşunu konu edinen ilk Şîî fikirleri inceleyen doktora düzeyinde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların öncülerinden biri *Emevîler Devri Şîî Hareketleri* başlığıyla Prof. Dr. Hasan Onat'a (1957-2020) aittir. Konuyla alakalı sonraki zamanlarda Onat'ın danışmanlığında, *Hicri II. Asırda Kûfe Merkezli Gulât Hareketler, Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye* başlıklı doktora tezleri başta olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹

Türkiye'de İmâmiyye hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde bu konuda ilk müstakil eserlerden biri *İmâmiyye Şîası* başlığıyla Ethem Ruhi Fığlalı'ya aittir. Konuyla alakalı sonraki dönemlerde *İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci, Gaybet İnanıcı ve Şîilik'teki Yeri, Şîiliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sadık'ın Yeri* başlıklı doktora tezleri başta olmak üzere çalışmamızın kapsamını aşacağından yer veremediğimiz çok sayıda önemli araştırmalar yapılmıştır.² Akademik çalışmaların bir birikim ve gelenekle ortaya çıktığı savı düşünüldüğünde tüm bu çalışmalar, Şîilik ve İmâmiyye Şîası üzerine yapılacak yeni çalışmalar için büyük bir önem taşımakla birlikte ciddi bir kaynak da sunmaktadır.

Şîiliğin temel kavramları birçok çalışmaya konu olmuştur. Ancak İmâmiyye Şîası tarafından benimsenip inanç esasları haline getirilen temel kavramları, müstakil başlıklar altında sistemli bir şekilde inceleyen bir esere rastlanılmamıştır. Bu boşluğu doldurmak adına *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları* başlığıyla Prof. Dr. Cemil Hakyemez tarafından kaleme alınan eser, 2019 yılında Ankara Okulu Yayınları tarafından okuyucuyla buluşturulmuştur.³

Hakyemez, Şîilik ve İmâmiyye Şîası üzerine birçok çalışmaya imza atmıştır. Bu çerçevede doktora tezini kitaplaştırarak *Şia'da Gaybet İnanıcı ve Gaib On İkinci İmam El-Mehdi*⁴ başlığıyla okuyucuya sunmuştur. Bunun yanında *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şîi İttifakı*,⁵ *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları* konulu kitapları da kaleme alan Hakyemez, aynı zamanda *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*⁶ adlı eserin Türkçeye kazandırılmasına da katkı sağlamıştır. Bunların yanı sıra yazılan ulusal ve uluslararası kitaplarda bölümleri, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleleri yine ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan çok sayıda çalışmaları bulunmaktadır.⁷

Çalışmamıza konu olan *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları* adlı eser, yazarın bu

¹ Mehmet Ümit, "Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinde Yapılan Şîilikle İlgili Doktora Tezleri", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 424-426.

² Detaylı bilgi için bk. Ümit, "Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinde Yapılan Şîilikle İlgili Doktora Tezleri", 432-442.

³ Cemil Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

⁴ Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnanıcı ve Gaib On İkinci İmam* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009).

⁵ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şîi İttifakı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014).

⁶ Cevad Meşkur, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Cemil Hakyemez vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011).

⁷ Detaylı bilgi için bk. T.C. Hitit Üniversitesi (Hitit), "Prof. Dr. Cemil Hakyemez | Akademik Yayınlar" (Erişim 15 Aralık 2020).

alanda yayımladığı son kitabıdır. Eser, İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarını merkeze alıp bu kavramların tarihsel arka planını, değişim evrelerini, teşekkül sürecinde iç ve dış unsurların etkilerini konu edinmektedir. Kitap, Şîî fikirlerin ortaya çıkışında etkili olan siyasal, sosyal ve kültürel unsurları anlatan giriş bölümüyle başlamaktadır. Devamında eserin asıl konusunu oluşturan İmâmiyye Şîası'nın temel kavramları, başlıklar halinde incelenmektedir. Bu bölümde ana başlıklar, alt başlıklarla desteklenerek konu daha sistemli bir şekilde ele alınmıştır.

Yazar, eserin ön sözünde amacını; İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarının hangi dönemde geliştiğini ne zaman ne gibi değişimlere uğradığını en doğru biçimde ortaya koymak şeklinde açıklamaktadır. Bu amaç, eserin ideolojik söylemlerden uzak, akademik gayelerle kaleme alındığını göstermektedir.

Yazar, giriş bölümünde Şîî fikirlerin oluşumuna neden olan bazı faktörleri açıkladıktan sonra İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarını; *İsmet/Masumiyet*, *Takiyye*, *Gaybet*, *Ric'at*, *Mehdi ve Bedâ* şeklinde altı başlıkta incelemektedir. Bu kavramlardan sonra imâmet ile doğrudan bağlantılı olarak gelişen Şîî fikhını *İmamet ve Fıkıh* başlığı altında ele almaktadır. Yazar bölümlerin tümünde, ilgili konunun o dönemdeki birincil kaynaklarına inerek incelemeye çalışmış, bunun yanında tâlî kaynaklardan ve batılı araştırmacıların sunduğu çalışmalardan da yararlanmış. Bu durum yazarın kapsamlı bir literatür taraması yaptığını göstermektedir.

İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarından ilki *İsmet/Masumiyet* başlığı altında incelenmiştir. Şîî literatürde imamın, günah ve hatadan korunmuş olduğu şeklinde açıklanan bu kavramları desteklemek için birçok âyet ve hadis delil olarak kullanılmıştır. Yazar, bu delillere eserinde yer vermiş ve bu kavramların ortaya çıkışında Kûfe ağırlıklı muhalefet ile eski kültürel inançların İslâmî söylemlerle yeniden yeşermesine dikkat çekmiştir. Bu kavramların ortaya çıkış zamanı olarak hicri birinci asrın sonlarını işaret etmiştir.

Bahsedilen temel kavramların imâmet anlayışı etrafında şekillendiğine vurgu yapan yazar, bu kavramların imama yüklenen misyonun zarar görmemesi amacıyla geliştirildiğini ifade etmiştir. Yazarın da ifade ettiği gibi Allah adına hüküm verme yetkisine sahip olabilmek için günah ve hatalardan korunmuş, mâsum imam teorisinin geliştirilmesi son derece doğal bir durumdur. Çünkü geniş yetkilerle donatılan imamın korunmuş ve mâsum olmaması hem onun vasıtasıyla dinde bazı yanlışların yapılmasına hem de toplum nezdindeki karizmatik yapısının zarar görmesine neden olacaktır.

Kitapta incelenen İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarından ikincisi *Takiyye*'dir. Takiyye, kişinin kutsal değerlerinin tehlikeye girme ihtimaline karşı bunları korumak adına inancını gizlemesidir. Ancak Şîîlerin bunu, belli belirsiz her konuda uygulanması gereken bir davranış olarak ele almasıyla takiyye farklı bir boyuta evrilmiştir. Yazar, söz konusu takiyyenin bazı çağdaş araştırmacıların ifade ettiği gibi ilk olarak Muhammed b. Hanefiyye'den (ö.81/700) ziyade Muhammed Bâkır (ö.114/733) tarafından savunulduğunu iddia etmiştir. Takiyye ile ilgi Muhammed Bâkır'dan önce herhangi bir rivayete rastlanılmamasını ise iddiasını temellendirmede kullanmıştır.

Yazara göre Şîîler hâkim toplumun yönetimini kabul etmeyip, gayri meşrû olarak değerlendirmelerine rağmen bu yönetimlerin çatısı altında yaşamak zorunda olmaları,

onları inançlarını gizlemeye yöneltmiştir. Bu yöneliş, Hz. Ali'nin kendinden önceki halifeleri kabul etme, Zeynelâbidîn'in (ö. 94/712) Muhammed Bâkır'ın, Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) siyasî çatışmalardan uzak kalmayı tercih etme gerekçelerini de takiyye ile açıklama anlayışını meydana getirmiştir.

Yazar, tüm bu gelişim aşamalarından sonra 3/9. asrın ortalarına gelindiğinde İmâmiyye Şîası'nın On İkinci İmamının gaybete gidişinin gerekçelerinden biri olarak takiyyeyi sunmasıyla birlikte takiyyenin, Şîî inanç esası olarak algılanmaya başladığını ifade etmiştir.

İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarından üçüncüsü *Gaybet* başlığı altında incelenmiştir. Gaybet, imamların ölmeyip ortadan kaybolarak gizlendiği ve kıyamete kadar ömürlerinin uzatıldığı şeklinde Şîî literatürde yer almaktadır. Yazar, hicri birinci asrın sonlarına doğru Keysâniye'nin Muhammed b. Hanefiyye'yi merkeze alan iddialarını ilk gaybet fikirleri olarak değerlendirmektedir. Bu noktada gaybet fikrinin, başarısızlıkla sonuçlanan Şîî isyanlar neticesinde taraftarlarının dağılmasını büyük oranda engellediğine dikkat çekmektedir.

On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) yerine bir imam tayin etmemesi üzerine imâmeti zorunlu gören Şîa içinde ciddi tartışmalar meydana gelmiştir. İşte bu noktada yazar, İmâmiyye'nin mevcut tartışmaların önüne geçmek, imâmetin kesintiye uğramadığını göstermek amacıyla ilk baştaki tutumunun aksine, zorunlu ve şarta göre mecbûrî olan gaybet inancını kabul ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca yazar bu noktada Hasan el-Askerî'nin gaybettteki On İkinci İmam olarak iddia edilen bir oğlunun olup olmadığı konusunda tereddütlerini bildirmektedir. Fırak yazarlarının böyle bir oğlunun olmadığını vurgulaması, olduğunu iddia edenlerin ise çelişkili bilgiler sunması yazarın bu tereddüdündeki haklılığını ortaya koymaktadır.

Yazar, İmâmiyye kelamcılarının gaybet inancını mantıksal zemine oturtmak için ortaya koydukları fikirlere değindikten sonra İmâmiyye'nin diğer Şîî gruplardan ayrışmasıyla birlikte gaybetin değişmez bir İmâmî inanç esası haline geldiği sonucuna ulaşmaktadır.

İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarından dördüncüsü, *Ric'at* başlığı altında incelenmiştir. *Ric'at*, Şîî literatürde ölen veya gizlenmiş olan imamın geri dönüşünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Yazar, *ric'at* fikrinin ortaya çıkmasının gaybet inancıyla doğrudan bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede *ric'at* fikrinin gaybet fikri gibi hicri birinci asrın sonlarına doğru Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümüyle gündeme geldiğini belirtmiştir.

Yazara göre *ric'at* fikrinin temelinde Şîa'nın intikam alma düşüncesi bulunmaktadır. Bu iddialarını ise Nevbahtî'nin (ö. 311/924) *Fıraku's-Şîa* adlı eserinde geçen Şîî kitlelerinin Hz. Ali'nin eski bedeninde geri dönerek Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680) soyundan gelen herkesi öldüreceğine dair rivayetlerle desteklemektedir. İlk Şîî düşünceler içerisinde yer alan *ric'at* fikri, İmâmiyye tarafından On İkinci İmamla bütünleştirilerek İmâmiyye Şîası'nın temel kavramları arasına girmiştir.

Kitapta ele alınan İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarından beşincisi *Mehdi*'dir. Hicri birinci asrın sonlarına doğru sosyal ve ekonomik alanda birtakım adaletsizlikler

yaşanmıştır. İşte bu adaletsizliklere son vermek ve insanları sıkıntıdan kurtarmak amacıyla mehdi beklentisi ortaya çıkmıştır. Yazar, mehdi anlayışının bu dönemde ortaya çıkmayıp önceki din ve kültürlerin birer mirası olarak varlığını devam ettirdiğini iddia etmiştir. Bu iddiasını desteler şeklinde diğer din ve kültürlerde kurtarıcı olarak ifade edilen kavramları örnek olarak vermektedir.

İmâmiyye Şîası'nın On İkinci İmamının gaybette olması ve ric'at edeceği düşüncesinin ortaya atılması beraberinde mehdilik düşüncesine karşı ilgiyi de arttırmıştır. Buna ilaveten asıl olarak imamın ric'at etmemesi ve yakın zamanda da hilafetin başına geçip yeryüzünde adaleti sağlamasının pek mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Yazar, mehdi inancının İmâmiyye Şîası'nda bu şekilde yer bulduğunu ifade etmiştir. Yazara göre mehdi inancını halka aşılama ve kabulünü sağlamak için hadisler uydurulmuş bunun yanında da pek çok ayet konuyla ilişkilendirilerek te'viller yapılmıştır. Yazar, bu iddiaları tasvîr yöntemiyle başvurarak örneklerle açıklamaktadır.

Eserin giriş bölümünde ifade edildiği gibi siyasî, sosyal ve kültürel unsurlar dinî söylemlerle yeni bir boyut kazanmaktadır. Önceden gulât grupların fikirleri olarak kabul edilen mehdilik, tehlike ve sıkıntı hallerinde bağları güçlendirme, bir umut aşılama, zorluklara karşı göğüs gerip ümitle beklemeyi öğretme gibi amaçlara hizmet etmesi İmâmiyye Şîası'nın temel kavramları arasında yer almasını sağlamıştır. Bu durum, yazarın başlangıçtaki iddialarının ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir.

İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarından altıncısı *Bedâ* başlığı altında incelenmiştir. *Bedâ*, Allah'ın bir konuda haber verdikten sonra iradesini değiştirerek verdiği haberde değişikliğe gitmesidir. İmâmiyye Şîası'nın On iki İmam anlayışını benimsemesinin ardından ilk dönemlerde "Allah'ın görüş değiştirilmesi" şeklinde açıklanan *bedâ* inancında çeşitli değişikliğe gidilmiştir. Yazar bu değişimi, *bedâ* inancıyla hem Musa Kâzım hem de Hasan el-Askerî'nin imâmetlerinin sabitlenmesiyle açıklamaktadır. Aynı zamanda On İki İmam anlayışının kabul edilmesiyle birlikte *bedâ* inancının ilk dönemlerdeki anlamına ihtiyacın kalmadığına vurgu yapmaktadır.

İmâmiyye Şîası'nın temel kavramlarından sonra yazar eserin son bölümünde *İmâmet ve Fıkıh* başlığı altında Şîî fıkıhının gelişim sürecini ele almıştır. Hicri üçüncü asırdan itibaren imâmete yüklenen misyon ve tanınan geniş haklar, hukukî sorunları imamı merkeze alarak çözme anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemdeki fikhî konuların imamın bilgi ve yetkisine bırakılması ve Şîa'nın henüz kurumsal bir kimliğe kavuşmamış olması yazarı, bu dönemde bağımsız bir Şîî fıkıh anlayışından bahsedilemeyeceği sonucuna ulaştırmaktadır.

İmam merkezli bir düşüncenin benimsenmesi Şîî fıkıhının oluşumuna doğrudan etki etmiştir. Yazara göre bu durum, hukuk anlayışını ciddi olarak şekillendirmiş ve sonraki dönem fikhî rivayetlerin oluşmasına da direkt etki etmiştir. Netice olarak imâmet anlayışı Şîî fıkıhın oluşmasında belirleyici olmuştur. Yazar bu iddialarını Şîî fıkıhını oluşum ve gelişim sürecini anlatan alt başlıklarda temellendirmiştir.

Yazar sonuç bölümünde ise eserin ana tezlerini özetleyerek konuyu toparlamıştır. Bu bölümünde, Şîîliğin teşekkül sürecinde en önemli kavram olarak karizmatik imam düşüncesine vurgu yapılmıştır. Gerek İmâmiyye Şîası'nın temel kavramları gerekse Şîî

fikhının oluşumunda, imâmet anlayışının biçimlendirici ve şekillendirici bir etkiye sahip olduğunun altını çizmiştir. Bu doğrultuda eserin kaleme alınma amacı da göz önünde bulundurulduğunda sonuç kısmı doyurucu nitelik taşımaktadır.

Yazar eserin başından sonuna kadar kullandığı akademik dilden herhangi bir taviz vermemiştir. Ön sözünde ifade ettiği amacına ulaşmak için planlı ve sistemli tasnifler yaparak konuyu incelemiştir. Bunun yanında kavramları yerinde kullanarak anlaşılması kolay, çelişkiden uzak bir üslûp benimsemiştir. Yazar ayrıca her bölümün sonunda konunun ana düşüncesini açıklayan, konuyu derleyip toparlayan bir özet paragrafı sunmuştur. Bu yöntem, konunun dağılmasını önleyerek, okuyucunun meseleyi daha hızlı bir şekilde kavramasına yardımcı olmuştur.

Yazar eserini; birincil kaynakları baz alarak, imâmet anlayışı etrafında şekillenen temel kavramları tarihsel süreç içerisinde, fikrî arka planı da ortaya koyarak, derli toplu ve bir sistem dahilinde sunmuştur. Bu durum, eseri literatürde önemli bir konuma yükseltmiştir. Eserin bu özelliğiyle, hem bu konuyla ilgili çalışma yapmak isteyen hem de alana merakı olan kişilerin başucu kitapları arasına girdiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

Hakyemez, Cemil. *İmamîyye Şiası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Hakyemez, Cemil. *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Hakyemez, Cemil. *Şia'da Gaybet İnanıcı ve Gaib On İkinci İmam*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.

(Hitit), T.C. Hitit Üniversitesi. "Prof. Dr. Cemil Hakyemez | Akademik Yayınlar". Erişim 15 Aralık 2020. <http://web.hitit.edu.tr/cemilhakyemez/akademik/yayinlar>

Meşkur, Cevad. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. çev. Cemil Hakyemez vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Ümit, Mehmet. "Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinde Yapılan Şiîlikle İlgili Doktora Tezleri". *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 422-447.